

Kuncz külön tárgyalja még az államhatalom egyes ügyköreit is, úgy, hogy miután beledolgoztuk magunkat művébe, minden oldalról látjuk az államot és felfogásunkban sehol semmi rés nem mutatkozik.

Nem tagadhatom, reám olyan benyomást tett a Kuncz műve, mint a milyen benyomást a physika szokott tenni arra, a ki mindennap látja ugyan a természetet, de abban nem lát semmi czélt, semmi összefüggést, semmi törvényszerűséget. A physika megismertet bennünket a természetnek általános törvényeivel, rendet csinál gondolkozásunkban.

Az államtudományok terén ez az egyetlen eddig consequensen átgondolt rendszer, a mely megismerteti velünk az államnak létét, lényegét és fejlődésének törvényeit. Mindezt egy állaspontból. Úgy, hogy miután áttanulmányoztuk a művet, bátran mondhatjuk, hogy értjük az államot, sőt értjük a társadalmat is. Ez is sociologia, de nem szellem nélkül való sociológia, ennek a sociológiának van lelke. Itt nemcsak tények vannak, itt vannak ideálok is.

Ezzel a könyvvel, az állam észszerű és ethikai felfogásának rendszerével biztosan járunk ott, a hol eddig csak khaoszt láttunk. Itthonosnak érezzük magunkat az állam életében és nem tudjuk magunknak megmagyarázni, hogy mikép is láthattuk az államot és annak életét máskép és másnak, mint a milyen ez a valóságban és mint a milyennek azt Kuncz tanítja.

Dr. Bárány Gerő.

Moldva a XVIII. század végén.

Memoriu despre starea Moldovei la 1787. de comitele d' *Hauterive*. (Emlékirat Moldva állapotáról 1787. körül, írta d' *Hauterive* gróf). Bucuresci 1902. 4° 409. I. Az oláh akadémia kiadása.

Francia és oláh nyelven jelent meg ez az emlékirat, mely a moldvai vajdaságnak politikai, társadalmi, közgazdasági állapotát tárgyalja Ipsilanti Sándor vajda idejében (1786—88.), megemlékezve röviden Moldva régibb történetéről és műveltségi viszonyairól is.

Az emlékirat szerzője d' *Hauterive* gróf, ki 1754. ápr. 14-én született Aspres-lez-Corpsban, Dauphinében, tanulmányai elvégzése után egyik szerzetben tanított s innen került Konstantinápolyba, mint követ, 1784. őszén. A következő év elején már az új moldvai vajda, Maurocordat Sándor mellé küldötték Jassiba, mint követségi titkárt, s itt két évig tartózkodott; Maurocordat elűzetése után is Moldvában kellett maradnia az új vajda, Ipsilanti Sándor mellett és csak 1787. elején indulhatott vissza Franciaországba. Hazatérve a forradalom alatt rövid ideig new-yorki követ is volt; majd visszahivatva egyéb magas tisztségeket viselt 1830-ban bekövetkezett haláláig.

D' Hauterive, mielőtt eltávozott volna Moldvából, megírta a vajda számára, a vajdának ajánlva „Memoire sur l' état ancien et actuel de la Moldavie“ című emlékiratát, mely egészen feledésbe merült, s melyet nem régen küldött meg d' Hauterive apát egyik rokona az oláh királynak, ki a bukaresti Tudományos Akadémia 1900. márczius 13-iki ünnepi gyűlésén mutatta be ezt az érdekes emlékiratot, fölhíván a történetírók figyelmét reá.

Ebből az emlékiratból már de la Roquette közölt egy fejezetet 1824-ben s igen kedvezően nyilatkozott róla annak a reményének adva kifejezést, hogy a szerző csakhamar közzé fogja tenni művét; ez azonban késett s csak 1902-ben látott napvilágot a bukaresti Akadémia kiadásában.

Az emlékirat hat fejezetre oszlik s ezekhez van még csatolva két függelék, melyek közül egyik nem tartozik szorosan az emlékirathoz. Az I. fejezetben az író a történelem fontosságáról elmélkedik, majd áttér Moldva történetének ismertetésére; megemlíti a hosszabb-rövidebb ideig ott lakott népeket, elsorolja a népvándorlás barbár népeit, kik közül egyik-másik letelepedett, de nem sokáig maradt meg lakóhelyén, egy új népvándorlási hullám elsodorta. Moldva benépesedése a XIV. században kezdődik, ekkor alapítja meg a Máramarosból ide menekült Drágos Moldvát, fölosztja a földeket, kijelöli a lakosok jogait, kötelességeit még pedig úgy, hogy a népnek jutott osztályrészül a folytonos munka, míg a gazdagság és minden jog az előkelőké lett. D' Hauterive általában a szájhagyomány szerint adja elő az egész alapítást az ismeretes bölénymondával együtt, habár némely részében kételkedik is. Drágos és utódjai azonban nem tudják országuk függetlenségét megőrizni, meg kell hódolniok a magyar király előtt; néha akad egy-egy vállalkozó szellemű vajda s le akarja rázni a nyakáról ezt az igát, de minden törekvés meghiúsult. Leírja röviden a vajdák uralkodását is, pár szóval jellemzi őket, hosszasan csak Nagy Istvánnal (Stefan cel Mare 1457—1504.) foglalkozik, megemlíti politikáját s azt a hatást, melyet a moldvai népre tett s a mely oly nagy volt, hogy a nép még most is dalokban dicsőíti. Utána lehanyaglik a vajdák hatalma, tekintélye s megkezdődik a török befolyás kora, mely ha nem is volt oly erős, mint Havasalföldön, mégis igen nagy hatást gyakorolt az országra.

A II. fejezetben D' Hauterive a nép helyzetét rajzolja. Míg Európa más országaiban a nemesség fokozatosan kapta meg jogait, Moldvában a boárság egyszerre nyerte el azokat, még pedig az alapításkor azonnal. A nép teljesen földhöz volt kötve, semmi joga sem volt, fáradott, izzadott azért a földért, mely nem is volt az övé; ez az oka, hogy annyi lázadás volt Moldvában.

Igen érdekesen emlékezik meg az író egy magyar telepről (a csángókról) is. Minhogya ez a följegyzése nagyon jellemző, nem tartom fölöslegesnek egész terjedelmében közölni ezt a részt.

Moldvában van egy magyar telep, — írja d' Hauterive — a mely Nagy István (1457—1504.) idejében keletkezett; a magyarok ámbár elfogadták az ország szokásait és nyelvét, mégis megőrizték a saját nyelvüket és vallásukat is. Meg lehet ismerni őket arról a nyugodt viselkedésről és engedelmességről, a mi szerfölött megkönnyíti a kormány alsóbb hivatalnokainak önkénykedését. Tizenöt faluban laknak néhány idegen pap gondozása alatt, kik az engedelmisséget, a tűrést és a munkát hirdetik nekik. Ennélfogva sokkal dolgozabbak, adakozóbbak és csendesebb természetűek. Az egyház tartja fönn őket falvaikban és így bizonyosságául szolgálhatnak a vallásosságból kifolyó engedelmisség politikai hasznának. Nyugodt természettel vannak megáldva és nem igen hajlanak az olyan kedvtelésekre, a melyek következtében a korcsmák tele vannak részekkel és naplopókkal, ellenben a nagy ünnepeket megtartják és akkor teljesen a mulatozásnak adják magukat. Épen oly fáradhatatlanok a táncban is, mint a dologban és a moldvai tánczba olyan életet öntenek, a mely új irányt ad a már megszokott egyhanguságnak. Szórakozásukat meg is találják a tánczban és a különböző játékokban, melyekkel mulatságaikat szerfölött élénk ké teszik. Versenyre kelnek, hogy forogjanak körben egy olyan lány körül, a ki tetszik nekik s amyira versenyeznek egymással, hogy mindazt föláldozzák, hogy ez a semmiség sikerüljön, a mit egész évben összegyűjtöttek. A bőkezűbbeknek van még más költséjük is: egy kendőt és egy virágsokrot kell adniok, a mit mindenik lány egész idő alatt a kezében tart; ezt a sok áldozatot a következő épen olyan különös, mint ártatlan módon viszonozzák: a nap egy kijelölt részében a tánczosok és tánczosnők szétoszlanak a csoportból és olyan távolságban, hogy ne hallják őket, de azért szem előtt legyenek, leülnek egymással szembe. Az ifjú fölemeli szűrét a háta megett és átveti a leány fején mindkettőjüknek arezát betakarva. Így beszélgetnek órákon keresztül a nélkül, hogy csak egy mozdulatot is tennének. Úgy látszik, egyáltalában nem törődnek azokkal, a kik látják őket; kétségtelen az, hogy senki sem találja ezt a cselekedetüket szégyenletes dolognak.

Ezután az író áttér a nép szegénységére s ennek az okait fejtegeti, föltárja a kormányzás hibáit s módokat ajánl azoknak a javítására; ki fejtí, hogy az adót nem szabad emelni, mert ezáltal előmozdítják az ország néptelenedését, például fölhozza, hogy egyik vajda 1000 erszénnyel emelte az adót, mire a lakosok száma 170,000 családról 75,000-re apadt le rövid idő alatt. Hosszasabban foglalkozik még a mondhatni rabszolgasában élő cigányok ügyével és ajánlja a vajdának, hogy rendezze ezeknek az ügyét is.

A III. fejezetben szerző a földművelésről, állattenyésztésről, iparról, kereskedelemről szól s igen üdvös újításokat ajánl a fejedelem figyelmébe. Ősztönzi, hogy ne elégedjék meg csupán a nyers

termények előállításával, hanem honosítsa meg az országban az ipar különféle ágait, hozasson külföldről képzett mesterembereket, hogy ezek tanítsák meg a lakosságot a különféle iparcikkek készítésére, ne kelljen úgyszólván minden ipari terméket a külföldről hozatni. Az iparral kapcsolatosan beszél a kereskedelem fejlesztéséről is; a folyókat alkalmasokká kell tenni a hajózásra, hogy könnyebben lehessen szállítani a kereskedelmi cikkeket; csak így lehet remélni, hogy az ország jóléte emelkedjék.

A IV. fejezetben a papsággal, annak viszonyaival foglalkozik d' Hauterive. Csodálkozik, hogy ilyen kis államban közel 6000 pap él s szinte több pap van, mint a hány község. A papság műveltségi fokáról úgy nyilatkozik az író, hogy az nagyon alacsony, a menyenyiben a paptól nem követelnek egyebet, minthogy tudjon egy kissé olvasni, imádkozni és erős hangon énekelni. Főlemlíti és nagyon kikel az ellen, hogy a kolostorokban mind idegen szerzetesek vannak s egyetlen kolostor sincs, melynek igumenje (apát) moldvai születésű volna.

Az V. fejezetben a kormányzásról és az uralkodóról szól a szerző. A vajda helyzete Moldvában nagyon sajtáságos és igen nehéz; az ország már a vajda trónraléptekor két pártra oszlik, egyik rész a vajda kegyeit hajhászsa, a másik rész pedig az elégedetlenek csoportja folytonosan békétlenkedik s mindig készen áll a lázadásra, a mi rendesen maga után vonja a vajda bukását is; ennek a következtetése a folytonos idegen beavatkozás és Moldva függési viszonya. Ilyen körülmények között nagyon ritka az az uralkodó, a ki eltalálja a helyes középútat a két párt között és úgy kormányoz, hogy az egész ország meg legyen vele elégedve.

A vajda helyzetével kapcsolatban tárgyalja d' Hauterive a VI. fejezetben a boérok állapotát és a vajdához való viszonyát. A boérok oly hatalmasok, mint valami kis királyok s oly nagy fényűzést fejtenek ki, mintha mindenik egy-egy vajda volna; e pazarlásukkal nagy mértékben előmozdítják az idegenből jött kereskedők és iparosok gyors meggazdagodását, de másfelől az erkölcsök lazulását is, sőt ennek a tékozlásnak még az a hátránya is megvan, hogy a szegény földművelő nép folytonosan roskad a nagy terhek alatt, az országból kivándorol, mert a szomszéd országok szívesen fogadják a földművelőket. Ha ez az állapot megmarad, rövid idő alatt igazán puszta lesz a puszta és megdolgozatlanul marad a szántóföld; hogy akkor honnan és hogyan fogják fölhaltani a nagy fényűzéshez szükséges adót, azt nem lehet tudni. Ezen is segíteni kell, meg kell előzni a bajt, a vajda járjon elől jó példával, korlátozza az udvar fényűzését és szoktassa hozzá a boérokat is az új rendhez, egy-szersmind jó tanácsokkal szolgál az író a vajdának, hogy milyen irányt kövessen a boérokkal szemben.

Az emlékirathoz csatolt függelék első részében d' Hauterive

leírja a balkáni kis országok állapotát, Moldvának a szomszédos államokhoz való viszonyát és fejtegeti Moldva helyzetét, minthogy e kis ország a földrajzi fekvésénél fogva béke idejében a szomszédos országok vásártere, háboruban azonban a táborozásoknak és ütközeteknek véres színhelye, mert a népek útjában fekszik. A következő fejezetben a moldvaiak némely szokásait tárgyalja, ismerteti azt a nagy hatást, melyet a magyar, lengyel, török nemzet gyakorolt az országra nemcsak a politika, hanem az erkölcsök és a szokások, sőt igen gyakran a ruházat tekintetében is. Majd áttér a moldvaiak nyelvének ismertetésére s arra az eredményre jut, hogy ez a nyelv egyenesen a Romulus katonáitól származott; tehát még sokkal régibb, mint a művelt latin nyelv: a moldvai oláh nyelv eredetének és sajátosságainak hosszas fejtegetése után 6 táblázatban mutatja be azt a hasonlóságot és különbséget, mely az oláh nyelv és a román nyelvek között van.

Egy külön fejezetben van d' Hauterive útleírása, mely igen érdekes és jellemző dolgokat tár az olvasó elé; számos szokást, néprajzi, földrajzi adatot jegyzett föl a Konstantinápolyból Jassiba tett utazása alatt. Majd hű képét rajzolja Jassi városának, hol két évig élt, megemlíti röviden az uralkodó viszonyait, a phanarioták mozgalmait, ír a népfajról, vallásról és a nyelvről, élénken festi azt a túlságosan erős görög hatást, mely nemcsak a vallásra, hanem az állam életére is igen nagy befolyással volt.

Egy újabb függelékben, mely már tulajdonképen nem tartozik az emlékirathoz, Bianu J., a ki jegyzetekkel kísérte az egész munkát, közli de la Roquette-nek 1824-ben írt dicséző nyilatkozatát d' Hauterive művének egyik részéről, azután elmondja röviden a szerző életrajzát s végül Orășanu ismerteti Ipsilanti Sándor moldvai vajda uralkodását.

A mi az emlékiratot magát illeti, kétségkívül igen ügyes, igen érdekes rajza Moldvának és arra mutat, hogy az író nagyon éles megfigyelő tehetséggel rendelkezett és igyekezett teljesen hitelt érdemlő adatokra támaszkodni, annyival is inkább, hogy művét a vajdának ajánlotta s a vajda számára ír útasításokat, tanácsokat, ezt pedig csak úgy tehette, hogy lelkiismeretes pontossággal végezte megfigyeléseit, a mi annál könnyebb volt, mert a vajda mellett élt és így alkalma nyílt olyan tapasztalatokat is gyűjteni, a melyeket máshol nem tehetett volna. Előfordúl ugyan egy-két hibás adat, néha téves fölfogás, de ezt a néhány esetet kivéve az egész mű azt mutatja, hogy d' Hauterive két év alatt megismerte egész Moldva életét és olyan dolgokat is meglátott, melyek mások figyelmét kikerülték. Ennélfogva a Moldva történetével foglalkozók bizonyára nagy élvezettel és haszonnal fogják forgatni ezt az emlékiratot, mely annál is inkább figyelemreméltó, hogy nem moldvai ember írta, nem

lehet esetleges elfogultsággal vádolni, hanem egy művelt francia, a ki nagy tudásával magasabb szempontból ítélte meg Moldva politikai, közgazdasági és társadalmi viszonyait.

Görög Ferencz.

Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffe.

Von *Kirchner Fr.* Vierte neubearbeitete Auflage von Carl Michaëlis. Leipzig (Dürr) 1903, 587 lap. Ára 5,60 márka.

Első kiadása 1886-ban, a második 1890-ben jelent meg. Hasonló tárgyú fejtegetésekkel találkozunk még *Encken*: „Geschichte und Kritik der Grundbegriffe der Gegenwart“ 1878 s. „Geschichte der philos. Terminologie“ 1879, továbbá *Eisler*: „Wörterbuch der philos. Begriffe und Ausdrücke“ 1899 c. művében és *Falckenberg* legújabb bölcelettörténetének „Erleisterung der wichtigsten philos. Kunstausdrücke“ c. jeles függelékében (4. kiadás: 550—567. lap). Nyereség leszen szegényes bölceleti irodalmunkra utóbbi műnek édes zengzetes nyelvünkre tervezett átültetése.

Alfabetikus sorrendben halad az immár elhunyt szerző az egyes kiadásokban mindig fokozottabb teljességgel s történetbölcséleti hűséggel a philos. alapfogalmaknak kimerítő ismertetésében, a melyeknek csaknem teljes közlését veszi az olvasó az utolsó kiadásban. Szerző a bölcelet irodalmában főleg a logikáról, psychologiáról, ethikáról s a bölcelet történetéről írott kátéi után ismeretes, a kiről méltán mondotta a kritika, hogy kevésbbé önállóan alkotó és rendszerető, mint inkább receptio és reprodukáló szellem. Szótárát a philos. alapfogalmakról felette becsessé és csaknem nélkülözhetlenné teszi az a körülmény, hogy azokat folytonosan és következetesen a megfelelő bölcelettörténeti fejtegetésekkel kíséri, a mi lényegesen megkönnyíti az azok körüli tájékozódást s a bölceletben való utbaigazodást. Így p. o. a midőn ismerteti és fejtegeti a substantia, kategória, lélek, erény, szabadság, idealismus, realismus stb. bölceleti alapfogalmait, azonnal egyuttal meg is jelöli azokat az ó-, közép-, vagy újabbkori rendszereket, a melyekben e. fogalmak megtalálhatók. A testes mű végén található „Zeittafel“ alfabetikus sorrendben közli az egyes régebbi és újabb rendszeralkotók rövid életrajzi adatait, a mi csak megkönnyíti a mű használhatóságát. A mű különben a Kirchmann-féle „Philos. Bibliothek“ 67-ik kötete gyanánt jelent meg, vagyis abban a vállalatban, a mely a régebbi és újabb bölceleti rendszerek főbb műveinek német nyelven való magyarázatos kiadását tűzte ki feladatául. Itt jelentek meg közelebbről Platon és Aristoteles, a középkori scholastikusok és Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Fichte, Hegel és Schelling főbb művei. Még megjegyezzük azt is, hogy Kirchner szótára bizonyos aesthe-